

Story Power

Xiletelo xo
hlayela ku tiphina

Salibali

Ha ku amukela!

Nalibali swi vula ku ri “Hi lowu ntsheketo” hi Xitsonga. Ku tlhela ku va vito ra pfhumba ra tiko hinkwaro ra hina ro hlayela ku tiphina leri xikongomelo xa rona ku nga ku humesa vuswikoti bya vana hi ku rungula ntsheketo na ku hlaya. Kumbexana wa ha hlamala leswaku hikokwalaho ka yini swi ri na nkoka. Ku na nhlamulo yo olova: a swo tsakisa ntsena ku avelana ntsheketo, swi tlhela swi pfuna vana ku dyondza ku hlaya na ku kurisa rirhandzu ro hlaya eka vona. Lavantshwa lava hlayaka hi nkikhhi namutlha, hilava mundzuku va rhangelaka eka ku lulamisa swiphiqo.

Eka xiletelo lexi xa Story Power, u nga kuma hilaha ku hlayela ku hungasa swi nga swona na hilaha u nga switirhisaka ha kona eka vana va wena na/kumbe vana exikolweni xa wena, layiburari kumbe ntlawa wa vahlayi. Ku na miehleketo ya kahle yo hlawulela vana buku na ku endla migingiriko leyi fanaka.

Va na na hina eka ku hlayela vana hi mikarhi na mikarhi!

Xipano xa Nalibali

Lemuka: Xiletelo lexi xa kumeka hi tindzimi ta khumen'we ta Afrika-Dzonga. Languta swiletelo swin'wana eka nongonoko wa Story Power! Ya na eka www.nalibali.org ku kuma swona.

Leswi nga endzeni

Xana ku hlayela ku tiphina i yini?.....	3
Ku sungula	4
Ku hlawulela vana tibuku	6
Ku kuma swo tala eka ntsheketo	7

Ku kuma vuxokoxoko hi ku tirhisa nakambe na/kumbe ku hangalasa xiletelo lexi, tihlanganisi na Nalibali:

The Nalibali Trust
Suite 17–201, Building 17
Waverley Business Park, Wyecroft Road
Mowbray, 7700
Riqingho: (021) 448 6000
Imeyili: info@nalibali.org

Vukondleteri na Vufambisi bya Porojeke: Project for the Study of Alternative Education in South Africa (PRAESA)
Muhundzuluxeri: Given J Hlongwani
Mikombiso ya swimunhuhatwa swa Nalibali: Rico
Dizayinara: Magenta Media
Mukandziyisi: Baseline Publishing Services

Xana ku hlayela ku tiphina i yini?

Nal'ibali yi vuriwa pfhumba ro "hlayela ku tiphina". Kutani, xana i yini ku "hlayela ku hungasa" naswona hikwalaho ka yini swi ri na nkoka?

Vanhu vo hambana va vula ku hlayela ku hungasa hi mavito yo hambana. Van'wana va ri i "ku tihlayela hi wena n'winyi hilaha u rhandzaka ha kona " kumbe "ku ti hlayela hilaha u rhandzaka ha kona". Van'wana va ri i "ku hlayela ku hungasa" kumbe ku "hungasa hi ku hlaya". Kambe hinkwaswo swi vula nchumu wun'we: ku hlayela ku tiphina i ku hlaya hikuva u swilava.

A *hi ku* hlaya hi ku u lava vuxokoxoko bya phurojeke kumbe asayimente. A *hi ku* hlaya hi ku mudyondzisi wa wena u vule leswaku un'wana na un'wana etlilasini ya wena u fanele ku hlaya buku yo karhi, kumbe vatswari va wena va vule leswaku ku hlaya swi kahle eka wena. A *hi ku* hlaya hikuva un'wana u ku thsembisile ku ku nyika R20 loko wo hlaya buku hi mikarhi yo wisa, kumbe hikuva u fanele ku va na tinyeleti to tala eka chati ya wena yo hlaya ku tlula hinkwavo etlilasini.

Loko u hlayela ku tiphina, wa hlawula leswi u hlayaka swona, ko tala, loko u hlaya. A wu fanelanga ku heta buku loko u nga yi lavi, kumbe u vulavula hi yona kumbe ku tsala hi yona loko u hetile – u nga hlawula ku endla tano, kambe a swi bohi. Ku hava xikambelwana eka buku naswona a ku na leswi kumiwaka loko u hetile. Kambe ku na mimbuyelo loko u hetile.

Loko u hlaya hi ku wena wa swi tsakela, mbuyelo lowukulu i ku twa ku eneteka loku taka loko u hlenganile na buku ya kahle.

Swi ta loko u nghanile eka misava yin'wana, kumbe ku dyondza hi leswi u swi tsakelaka, kumbe ku twisisa ka wena hi nchumu wo karhi kumbe munhu wun'wana u cincile kumbe ku ku entisa. A swi na mhaka ku u na malembe mangani – hambu munhu u'wana wa ku hlayela, kumbe wena wa tihlayela – mimbuyelo ya fana.

Hikokwalaho i swa nkoka ku va u hlayela vana hikuva swa enetisa ku va mi swi endla swin'we. Loko vana va twa mitsheketo leyi kokaka rinoko, swa va pfumelela ku va va ri na vutivi bya matimba ya tibuku. Leswi swi va hlohlotela leswaku va dyondza ku hlaya, naswona loko va hlaya swinene, va ya va ri karhi va swi kota ku hlaya kahle swinene.

I xirhendzewutani: loko u hlaya swinene, swi ya swi ri karhi swi olova, naswona u ya emahlweni na ku hlayela ku tiphina, naswona u hlaya hi mikarhi na mikarhi. Leswi hi swona swi endlaka vana va va vahlayi va mikarhi hinkwayo.

Ku sungula

Ku hlayela ehenhla eka vana swi va pfuna ku tokota vunandzi bya mitsheketo. Swi tlhela swi va pfuna ku nyanyula mianakayo ya vona, na ku hluvukisa ririmi ra vona, ku lava ku tiva na vutivi.

Hambi u hlayela ehenhla eka vana va wena kumbe ntlawa wa vana lava nga eka tlilasi ya wena kumbe ntlawa wa vahlayi, hi leswi switsundzuxo leswi nga ku pfunaka ku kuma swo tala eka nkarhi wa n'wina wo hlaya.

★ **Tiphineni.** Lexi nga xa nkoka swinene eka n'wina i ku tiphina hikuva vana va wena va ta dyondza leswaku ku hlaya i nchumu lowu tsakisaka.

★ **Ku hlawula buku.** Hlawula tibuku leti u titsakelaka leswaku u ta tiphina, kambe leti fambelenaka na ku tsakela ka vana va wena loku cincaka. (U nga kuma swo tala hi ku hlawula buku eka pheji 6.)

★ **Ku tiva nkarhi lowu nga fanela i hi hikwaswo.** Avelana mitsheketo na vana hi mikarhi leyi swi olovaka leswaku vana va kota ku tshamiseka, ku fana na loko va ha ku heta ku hlamba kumbe loko va nga si etlela namadyambu. Vana lavatsongo swi nga va tikela ku yingisela nkarhi wo leha, kutani u nga hlayi nkarho wo leha. Tsundzuka leswaku u lava leswaku va va na ku tsakela eka ku hlaya mitsheketo na tibuku, u nga swi endli ku va ntirho wa siku na siku!

★ **Loko u nga si hlaya.** Vana va lava nkarhinyana ku va va kota ku tshamiseka loko u nga si hlaya. Vana va angula kahle endzhaku ka risimu kumbe ku yimbelela kumbe eka ku vhumba ntsheketo leswaku wu vulavula hi yini hi ku languta xifaniso xa le handle ka buku na nhlokomhaka. Vutisa vana lavakulu ku tsundzuka leswi nga humelela eka xitsalwana emakumu ka ntshamo wo hlayela ehenhla.

★ **U nga tluli phepha ro sungula.** Hlaya nhlokomhaka ya buku na vito ra mutsari na mukombisi. Leswi swi pfuna leswaku

vana va lemuka mikarhi hinkwayo loko u hlaya buku. Leswi swi pfuna vana ku lemuka leswaku vanhu va ntiyiso ku fana na vona va tsala na ku kombisa mitsheketo.

★ **Ku endla!** Hi mikarhi hinkwayo ku hlayela ehenhla i ku endla! Endla leswaku rito ra wena ri twala kahle ku endla matitwelo.

★ **Ku tshama u ri karhi u hlaya swi endla leswaku u swi kota.** Loko wa ha ri wuntshwa eka ku hlayela ehenhla, titoloveti ku hlayela ehenhla hi mikarhi hinkwayo loko u nga si hlayela vana.

★ **Hleketa hi vayingiseri.** Ringeta ku lemuka vayingiseri naswona u nga hlayi hi ku hatlisa swinene! Va nyiki nkarhi wo languta eka mikombiso kumbe ku endla xifaniso xa miehleketo loko u ri karhi u hlaya.

★ **Ku nghena eka ntsheketo.** Hinkwerhu hi fanele hi yingisela na ku tihlanganisa na ntsheketo. Koka rinoko ra vana va wena eka ntsheketo, xikombiso, va vutisi leswaku va ehleketa yini hi leswi ximunhuhatwa xi swi endleke kumbe ku swi vula, kanelani hi xin'wana xa swifaniso, kumbe va kombeli va ku pfulela pheji.

★ **Kombeta swifaniso.** Loko u hlaya buku ya swifanso, tiyisisa leswaku hinkwerhu ma swi kota ku vona swifanso. U nga ha yima u va kombeta swifaniso na ku pfumelela swibumabumelo na swivutiso loko u ri karhi u hlaya buku hinkwayo kan'we.

★ **Vutisa swivutiso.** Loko u ri karhi u hlaya ntsheketo, vutisa swivutiso leswi nga na tihlamulo to tala hi ntsheketo. "Xana ku ta humelela yini?" i xivutiso xa kahle swinene ku hluvukisa swikili swo vhumbeha leswi nga swa nkoka eka ku va muhlayi loyi a humelelaka na ku hlaya a ri swakwe.

★ **Nghenelela na wena.** Loko vana va wena va ya va karhi va tolovela ntsheketo, kumbe loko vana lavakulu va dyondza ku hlaya, va kombeli ku ku pfuna ku hlaya ntsheketo. Vana lavakulu hi mikarhi va rhandza ku

vula nakambe laha va ku tsundzukaka eka ntsheketo – ngopfungopfu loko marito ya yimbelela kumbe xivulwa xi vuyelela. Hlaya na vana lavakulu loko va ha ringeta ku hlaya marito eka pheji na wena, va ri karhi va kombetela marito va ya emahlweni.

★ **Hlaya nakambe!** Loko vana va wena va ku kombela leswaku u hlaya nakambe ... na nakambe na nakambe, endla tano! Leswi swi va pfumelela ku kuma swilo leswintshwa hi mikarhi.

★ **Ku hlaya swin'we i swa vana lavakulu na vana.** Loko vana se va kota ku hlaya, a wu fanelangi ku tshika ku va hlayela! Hlawula tibuku leti tikaka na ku hlanganahlangana ku tlula leti va nga tihlayelaka hi voxo. Loko u ri karhi u hlaya novhele ehenhla, hlaya kavanyisa kun'we kumbe xiphemu xa kavanyisa hi siku. Kuma ndhawu eka ntsheketo laha u nga yimaka laha swi nga endlaka leswaku va yingiseri va wena va lava ku hlaya va ya emahlweni mundzuku.

Ku kuma vuxokoxoko byo tala eka ku hlayela vana, na ku katsa ku hlayela vana va malembe yo hambana, ya na eka www.nalibali.org.

Hi mikarhi na mikarhi:
Swi kahle ku landzelela vana loko varhangela na ku va endlela nyanyulo! Loko vana va ku kombela ku hlaya buku u vuyelela, swi le rivaleni leswaku va le ku kokiweni ka rinoko hi tibuku, loko va ri na 10 wa tin'hwetl kumbe 10 wa malembe!

Ku hlawulela vana tibuku

Hi tihi tibuku leti endlaka leswaku vana va lava tin'wana? Vahlayi lavatsongo va tala ku hlawula buku hikuya hi swikombo leswi nga le handle ka buku! Lava hlayaka va nga na ntokoto va nga hlawula buku hikuya hi mhakankulu leyi va yi rhandzaka kumbe hi mutsari loyi va n'wi tivaka. Kutani, u hlawurisa ku yini buku ya vana! Hi leswi swin'wana swi nga pfunaka:

1. Cincanani

Mikarhi yin'wana pfumelela vana va hlawula tibuku leti va lavaka ku hlaya. Eka mikarhi yin'wana, vulavurisanani swin'we hi tibuku leti mifaneleke ku ti ringanyeta ku ri hi tihi leti nga va tsakisaka.

2. Kombela ku pfuniwa

Vutisa vanghana va vana va wena leswaku va tiphine hi yini eka ku hlaya kumbe vutisa vatswari van'wani leswaku vana va vona va hlaya yini. Tiva tilayiburari ta le kusuhi u va vutisa ku ri vana va malembe yo karhi va tiphina hi ku hlaya tibuku to tsariwa hi mani.

3. Ririmi ra manana ri na nkoka

Tibuku ta vana na vana lava ya ku ekhirexe ti fanele ti va hi ririmi ra manana laha swi kotekaka. Endla vuhundzuluxi eka buku leyi nga ni marito matsongo, lama nga kandziyisiwangiki hi ririmi leri u ri lavaka. Ringeta ku lava tibuku ta ririmi ra manana u lavela vana – ku hava lexi tlulaka ku hlaya ntsheketo hi ririmi ra manana.

4. Tibuku ta tincece

Vana va rhandza tibuku leti nga ni swifaniso swa mihlovohlovo na swifaniso swa swilo kumbe vanhu na marito yo olova. Va rhandza ku twa vunanga eka ririmi, na ku yingisela ku vuyelela na risimu.

5. Tibuku leti pfumalaka marito

Tibuku to kala marito ti kahle swinene hikuva u kota ku rungula ntsheketo hilaha u lavaka hakona eka vana hi ririmi leri wena u ri lavaka. Vona va nga tlhela va endla ntsheketo wa vona.

6. Tibuku ta kahle to hlayela ehenhla

Tibuku leti nga na tinsimu, mfambelano wa mpfumawulo na ku vuyelela i tibuku ta kahle to hlayela ehenhla eka vana,

naswona ti kahle eka ku dyondzisa ririmi lerintshwa. Loko vana va wena va ha dyondza ntsheketo, vahlohoteli ku nghenelela loko u ri karhi u hlaya.

7. Leswi tivekaka na leswi nga tivekiki

Hlawula tibuku leti vulavulaka hi leswi vana va wena va swi tivaka – xikombiso, tibuku leti tindlu ta kona ti fanaka na leti va tshamaka eka tona. Hlawula tibuku tin'wana leti va nyikaka ntokoto wuntshwa, ku fana na migaringo na mitsheketo swi va kombisa tindhawu na mindhavuko yo hambana.

8. Tibuku ta vana lava kotaka ku hlaya

Eka vana lava kotaka ku hlaya, swa antswa ku hlawula tibuku leti va nga hlayaka hi voxe, tibuku tin'wana mi nga hlaya swin'we, naswona tin'wana tibuku (laha ririmi ra kona ri nga hlanganahlangana na ntlimbo) leti u nga va hlayelaka tona.

9. Kongomana na ku ti twa na ku chava

Tibuku ta swifaniso na tinovhele ta timhaka to tika evoton'wini bya vana – ku fana na ku tswariwa ka makwavo, vuvabyi, ku hambana ka vatswari, na mitlhontlho ya vanghana – swi nga va pfuna ku twisisa matitwelo ya vona na ku kongomana na ku chava ka vona.

10. Katsa tibuku ta vuxokoxoko

Tibuku ta vuxokoxoko a hi ta vana lavakulu ntsena. Tibuku ta timhaka ta ntiyiso ti hlohotela ku lava ku tiva na ku pfuna vana ku lava ku dyondza swo tala hi misava.

Ku hlaya ntsena 15 wa timinete hi siku swi nga endla leswaku n'wana a tiva miliyoni yin'we ya marito hi lembe.

Anderson, Wilson & Fielding, 1998

Ku kuma swo tala eka ntsheketo

Xana swa ku tsakisa ku hlaya na vana va wena na ku lava ku tiyisisa leswaku va vuyeriwa hilaha swi faneleke eka ku tirhisa hi ndlela leyi? Hi leswi switsundzuxo swa migingiriko leyi u nga yi tirhisaka loko u nga si hlaya, loko u ri eku hlayeni na loko u hetile ku hlaya. Migingiriko leyi yi dzikisa na ku ndlandlamuxa ntokoto wa tibuku loko mi hlaya swin'we. Tin'wana ta kona ti ringanerile eka vana va malembe hinkwawo, kasi tin'wana i ta vana lavakulu – hlawula leti u vonaka leswaku ti kahle eka vana va wena.

Loko mi nga si sungula

- ★ Teka nkarhi u langutisisa vuxokoxoko na mikombiso na swifaniso kumbe mikombiso eka pheji ya le handle eka buku. Eka vana lavakulu, u nga fanela ku hlaya marito lawa ya nga kona endzhaku ka buku. Leswi swi pfuna vana leswaku va dyondza ku tirhisa vuxokoxoko lebyi nyikiweke eka pheji ra le handle ka buku ku teka xiboho xa leswaku va nga lava ku hlaya buku kumbe e-e.
- ★ Kombela vana va wena ku tirhisa pheji ra le handle ku vhumbha leswi buku yi vulavulaka hi swona. (U nga landzelerisa leswi endzhaku ka loko u hlayile buku hi ku vutisa vana va wena hilaha swi nga ntiyiso hakona ku vhumbha ka vona!)
- ★ Vutisa vana va wena loko va tiva mitsheketo yin'wana leyi nga na leswi fanaka na ntsheketo. Varhambi ku avelana leswi va swi tivaka, xikombiso, vutisa, "U tshama u lahleka xana?"

Hi nkarhi wa ku hlaya

- ★ Loko u ri karhi u hlaya, yima switsongo kambirhi kanharhu, u vutisa "U ehleketa ku ku ta humelela yini?" Ku ehleketa hi xivangelo na ku khumbheka swi pfuna vana ku entisa ku twisisa hilaha swilo swi tirhaka ha kona.
- ★ Kombela vana va wena ku endla swibumabumelo hi mikombiso kumbe ku kuma vanhu vokarhi na swilo leswi nga exifanisweni.
- ★ Loko kuri leswaku vana va wena va swi kota ku hlaya, cincanani hi ku hlaya swiphemu swo hambana swa ntsheketo. Hlohlotela vana lavatsongo ku nghenelela ku ku encenyeta ku hlaya (ku vula leswi vuriweke) eka swiphemu swa ntsheketo leswi va swi tivaka, na ku pfuneta ku endla mipfumawulo, ku fana na ku gongondza erivatini kumbe ku hunga ka moya.

Kuma mitsheketo hi tindzimi ta khumen'we eka www.nalibali.org kumbe www.nalibali.mobi ku hlayela vana va wena.

Endzhaku ka ku hlaya

- ★ Mitsheketo yo tala yi fambelana na ku swimunuhatwa swi endla yini loko swi hlangana na mitlhontlo leswi vutomi byi va hlanganisaka naswona. Swi na matimba eka vana ku va va nga fananisa mitlhontlho leyi va hlanganaka na yona. Va hlohloteri ku fananisa hiku va vula marito yo fana na ku, "Loko ndzi hlaya ntsheketo lowu, wu ndzi tsundzuxa hilaha vanghana va kahle va nga ni nkoka ha kona, Wena wu ku tsundzuxa yini?"
- ★ Vana va kota ku kurisa ntwela vusiwana hi ku tiveka eka xiyimo xo fana ni xa ximunuhatwa. Va pfuni ku endla leswi hi ku va vutisa leswaku hikokwalaho ka yini ximunuhatwa xi endlile leswi xi nga swi endla eka ntsheketo.
- ★ Rhamba vana ku hlamusela ntsheketo hi voxo, kumbe ku dirowa kumbe ku penda xifaniso xa ximunuhatwa lexi nga na xiave eka ntsheketo. Kumbe, ku endla nkombiso wa ntsheketo na vona. Migingiriko leyi ya va pfuna ku entisa ku twisisa ntsheketo.

Tihlanganise na Nal'ibali

Va na xirho xa Nal'ibali na ku tirhisa matimba ya ntsheketo ku hlohotela vana ku hlaya na ku tsala.

Endzela swivandla swo hambana swo hlayela ku tiphina laha ku nga na switirhisiwa na switsundzuxo, na mitsheketo ya vana hi tindzimi ta 11.

Xikhomanisi xa Nal'ibali

Kuma xiengetelo xa leka phephahungu ra ku hlayela ku tiphina eka Sowetan, Sunday Times Express, Daily Dispatch na The Herald. Ku kuma vuxokoxoko byo tala, endzela www.nalibali.org.

Nal'ibali a ka rhadiyo

Yingisela Nal'ibali eka switichi swa vuhaxi swa SABC swa vaaki na ku tiphina hi mitsheketo ya vana hi tindzimi ta 11 ta ximfumo. Endzela www.nalibali.org ku va u kuma **mikarhi ya ka rhadiyo ya Nal'ibali**.

www.nalibali.org

Endzela **webusayiti** ya Nal'ibali ku kuma phepha ra switsundzuxo swa mahala, bulogo ya matsalwa, switsundzuxo swo hlaya na mitsheketo ya vana.

www.nalibali.mobi

Mitsheketo na switsundzuxo swo hlaya, nseketelo wa ntlawa wa vahlayi na mitsheketo hi tindzimi ta 11 ta Afrika-Dzonga – eka **riqingho ra le nyongeni** ra wena!

Vuhangalamahungunyini bya vaaki

Tikatse eka mbhurisano eka **Facebook** na ku hi landzelela eka **Twitter** na **Instagram** ku kuma switsundzuxo na engetelo wa leswintshwa hi nhlohotelo wo hlayela ku tiphina. U nga tlhela u endzela chanele ya hina ya **YouTube**, www.youtube.com/user/TheNalibaliChannel ku kuma switsundzuxo swa mitlawa yo hlaya.

Tihlangisi na hina hi ku bela riqingho eka senthara **02 11 80 40 80**, kumbe hi tindlela tin'wana: www.nalibali.org www.nalibali.mobi

[f](https://www.facebook.com/nalibaliSA) nalibaliSA [t](https://twitter.com/nalibaliSA) @nalibaliSA [i](https://www.instagram.com/nalibaliSA) @nalibaliSA [e](mailto:info@nalibali.org) info@nalibali.org

